

MORFOLOŠKA IN SOCIALNOGEOGRAFSKA STRUKTURA CELJA

Dejan Rebernik*

Izvilleček

V razpravi je na podlagi analize prostorske razporeditve nekaterih morfoloških elementov in izbranih skupin prebivalstva opisana morfološka in socialnogeografska struktura mesta Celje. Namen raziskave je omejitev homogenih socialnogeografskih mestnih območij in določitev osnovnih značilnosti njihove prostorske razporeditve.

Ključne besede: Morfološka struktura, socialnogeografska struktura, socialna diferenciacija prebivalstva, prostorska razporeditev socialnih skupin, degradacija okolja v mestih, Celje.

MORPHOLOGICAL AND SOCIO-GEOGRAPHIC STRUCTURE OF CELJE

Abstract

Morphological and socio-geographic structure of Celje town is described in the paper, proceeding from the analysis of spatial arrangement of certain morphologic elements and selected groups of population. The purpose of this investigation is to delineate homogenous socio-geographic urban areas and to specify basic characteristics of their spatial arrangement.

Key words: Morphological structure, Socio-geographic structure, Social differentiation of population, Spatial arrangement of social groups, Environmental degradation in towns, Celje.

Uvod

Mesto je glede na socialno sestavo prebivalstva heterogen prostor. Prostorska razporeditev različnih socialnih skupin, ki so odraz socialno-ekonomske, poklicne, etnične, verske, rasne, starostne in izobrazbene strukture mestnega prebivalstva, je med drugim odvisna od stopnje družbeno-ekonomske razvitosti, urbanizacije in

* Dipl. geog. in prof. franc., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, Univerza v Ljubljani, 61 000 Ljubljana.

socialne diferenciacije prebivalstva. Tako so se v različnih delih sveta, v družbah z različno stopnjo gospodarske razvitosti in različno družbeno ureditvijo ter urbano tradicijo, oblikovala mesta z različno socialnogeografsko strukturo. Socialna diferenciacija prebivalstva je kljub 45 letom socialistične družbene ureditve stvarnost tudi v Sloveniji. Proces razslojevanja prebivalstva se je močno pospešil predvsem v zadnjih petih letih. Ena od nalog slovenske urbane geografije je ugotoviti, kakšni so prostorski učinki tega procesa, zlasti v mestih, kjer je na majhni površini zbrano prebivalstvo z zelo različno socialno strukturo.

Socialnogeografska analiza temelji na prikazu socialne sestave mestnega prebivalstva in prostorske razporeditve posameznih socialnih skupin. Toda socialna struktura prebivalstva v mestu je v tesni in obojestranski povezavi z morfološko in fiziognomsko strukturo mesta. Mestni tloris, pozidane in nepozidane površine, fizični objekti, od stanovanjskih zgradb, industrijskih območij do prometnic, sestavljajo urbano pokrajino. Morfološko-fiziognomska struktura je rezultat razvoja mesta v različnih zgodovinskih obdobjih in se spreminja mnogo počasneje kot socialna in funkcijska struktura. Tako se v fiziognomski strukturi zrealijo nekdanje funkcije nekaterih mestnih predelov, po drugi strani pa se v stare morfološke oblike naseljujejo nove funkcije (Ilešič, 1979, stran 22).

Iz navedenih razlogov je bila v socialnogeografsko analizo vključena tudi analiza nekaterih mestnih morfoloških elementov in njihova povezava s socialno strukturo prebivalstva.

Degradacija okolja v mestih je postala eden izmed glavnih dejavnikov neprivlačnosti bivnskega okolja in zato bistveno vpliva na socialno strukturo prebivalstva. Tako je bila v analizo vključena tudi ekološka členitev mesta glede na degradacijo okolja in njen vpliv na socialno strukturo prebivalstva.

Namen raziskave je ugotoviti in omejiti homogena socialnogeografska območja ter analizirati njihovo prostorsko razporeditev ter odvisnost od morfoloških in ekoloških sestavin. Poleg tega smo na podlagi kakovostnih meril poskusili oceniti stopnjo prostorske socialne diferenciacije prebivalstva.

Metodologija morfološke in socialnogeografske analize mesta Celja

Morfološka in socialnogeografska analiza (na primeru) mesta Celje temeljita na izdelavi in analizi kart, ki prikazujejo strukturo stanovanj in stanovanjske gradnje ter prebivalstva po popisnih okoliših. Izbrani so bili tisti vidiki zgradbe stanovanj in prebivalstva, ki po avtorjevem mnenju najbolj celovito kažejo morfološko strukturo in socialno sestavo mestnega prebivalstva. Uporabljeni so bili rezultati popisa prebivalstva iz leta 1991, z izjemo podatkov o bruto odmerjeni dohodnini, ki so iz leta 1992.

Tako so bile izdelane naslednje karte:

- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) do leta 1918
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) v letih od 1919 do 1945
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) po letu 1945
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) v letih od 1946 do 1970
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) po letu 1971
- Gostota prebivalstva
- Delež stanovanj v večstanovanjskih hišah
- Bruto dohodnina na prebivalca
- Delež industrijskih in podobnih delavcev
- Delež vodilnih delavcev
- Delež nezaposlenih
- Delež prebivalcev s končano osnovno šolo, nedokončano osnovno šolo ali brez izobrazbe
- Delež prebivalcev z višjo ali visoko izobrazbo
- Delež neslovenskega prebivalstva
- Stanovanjska površina na osebo

Izdelava kart temelji na rezultatih popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj iz leta 1991. Pri tem je treba posamezne podatke ovrednotiti in oceniti njihovo uporabnost za našo raziskavo. Podatki o gradnji stanovanj v posameznih časovnih obdobjih nam prikazujejo prostorsko širjenje mesta v izbranih časovnih obdobjih. Glavna pomanjkljivost teh podatkov je, da upoštevajo tudi obnovitev posameznih zgradb oziroma stanovanj, posledica česar je lahko nestvarna slika prostorskega razvoja mesta. Pomanjkljivost je tudi, da so zajeta le stanovanja, tako da je prikazan zgolj razvoj stanovanjskih območij. Podatki o odmerjeni bruto dohodnini na prebivalca za leto 1992 so rezultat posebne raziskave Zavoda Slovenije za statistiko. Sodimo, da je odmerjena bruto dohodnina dovolj stvaren kazalec premoženjskega stanja prebivalstva.

Na podlagi kart, ki prikazujejo razvoj mesta v izbranih časovnih obdobjih, in kart, ki prikazujeta gostoto prebivalstva in delež stanovanj v večstanovanjskih hišah, je bila izdelana (delna in nepopolna) morfološka struktura mesta Celje. Za celovito in obširnejšo morfološko strukturo bi bila seveda potrebna natančnejša analiza še nekaterih drugih morfoloških elementov, predvsem analiza mestnega tlorisa, razmerja med pozidanimi in nepozidanimi površinami in gabarita. Ker pa je težišče raziskave na socialnogeografski analizi in prostorskih vidikih socialne diferenciacije prebivalstva v mestu, je ta delna morfološka analiza namenjena predvsem umestitvi socialnogeografske strukture v mestni fizični prostor.

Na ostalih kartah je prikazana premoženjska, poklicna, izobrazbena in narodnostna struktura prebivalstva. Na podlagi teh podatkov so bile izdelane še tri karte, ki prikazujejo socialno diferenciacijo prebivalstva v mestu. Določeni so bili trije nivoji socialne strukture: nižja, povprečna in višja socialna struktura.

Tako so bila v območja z nižjo socialno strukturo uvrščeni popisni okoliši, ki so izpolnjevali naslednje pogoje:

- bruto dohodnina na prebivalca manj kot 250.000 tolarjev,
- več kot 40 % prebivalstva s končano osnovno šolo, nedokončano osnovno šolo ali brez izobrazbe,
- manj kot 10 % prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo,
- več kot 40 % industrijskih in podobnih delavcev,
- manj kot 5 % vodilnih delavcev,
- stanovanjska površina na osebo manj kot 20 m².

V območja z višjo socialno strukturo pa so bili uvrščeni popisni okoliši, ki so ustrezali naslednjim pogojem:

- bruto dohodnina na prebivalca več kot 300.000 tolarjev,
- manj kot 40 % prebivalstva brez izobrazbe, z nedokončano osnovno šolo ali končano osnovno šolo,
- več kot 10 % prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo,
- manj kot 40 % industrijskih in podobnih delavcev,
- več kot 5 % vodilnih delavcev,
- manj kot 10 % nezaposlenih,
- stanovanjska površina na osebo več kot 20 m².

V območja s povprečno socialno strukturo so bili uvrščeni vsi ostali popisni okoliši.

Na ta način so bila izločena območja z bistveno različno socialno strukturo prebivalstva. Sledila je analiza prostorske razporeditve omenjenih območij in njena odvisnost od funkcijske rabe prostora. Izdelana je bila tudi primerjava med to kompleksnejšo socialno diferenciacijo mestnega prostora in deleži posameznih skupin prebivalstva.

Za kartografski prikaz in analizo prostorskih podatkov je bil uporabljen GIS-ov računalniški paket IDRISI.

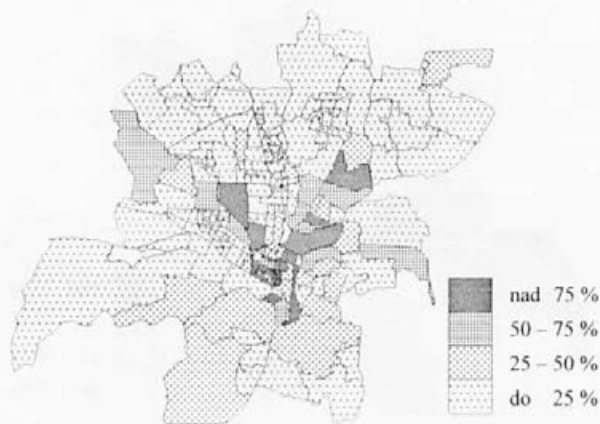
Mestna morfološka struktura

Mesto Celje je nastalo na južnem robu Celjske kotline, na sotočju Savinje, Voglajne in Hudinje. Srednjeveško mesto se je razvilo na ravnici ob sotočju Savinje in Voglajne. Na jugu je bilo mesto ostro omejeno s strmimi pobočji Miklavževega hriba in Starega gradu, tako da je bil poznejši razvoj in širjenje mesta večinoma usmerjen zahodno in severno od srednjeveškega jedra.

Karte 2, 3, 4, 5 in 6 kažejo prostorski razvoj in širjenje mesta v izbranih časovnih obdobjih v 20. stoletju. Karta 2 prikazuje deleže stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) do leta 1918. Izstopa seveda mestno središče, ki se ujema z obsegom srednjeveškega Celja. Toda tudi znotraj tega območja je nekaj popisnih okolišev z

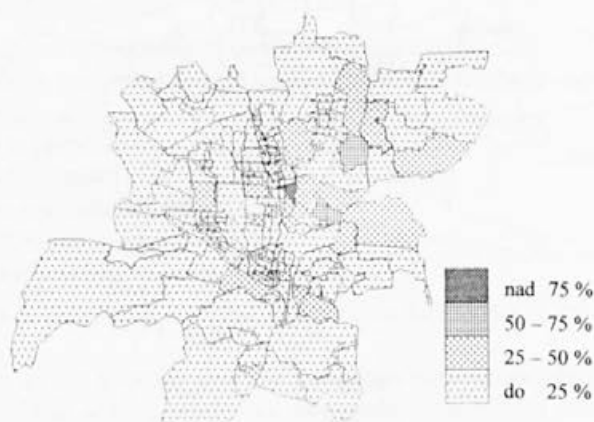
Karta 1: Celje — Mestni predeli in meje popisnih okolišev.

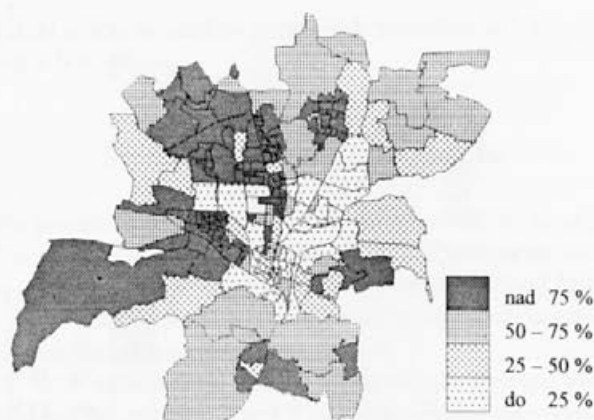
Karta 2: Stanovanja, zgrajena (ali obnovljena) do leta 1918.

manjšim deležem stanovanj iz obdobja pred letom 1918, kar pa je posledica obnavljanja starega mestnega središča. Višji deleži so opazni še na desnem bregu Savinje — Na Bregu (edino predmestno naselje do začetka 19. stoletja), na območju severovzhodno od mestnega središča — Gaberje in Spodnja Hudinja — in v manjši meri tudi na območju Glazije, vasi Medlog in Trnovlje ter Miklavževega hriba in Starega gradu. S tem je določen obseg mesta Celje v začetku 20. stoletja.

Širjenje stanovanjskih četrti v medvojnem obdobju prikazuje karta 3. Gradilo se je na obrobju današnjega mestnega središča (Otok in Glazija), nastale pa so tudi četrti Aljažev hrib ter Polule.

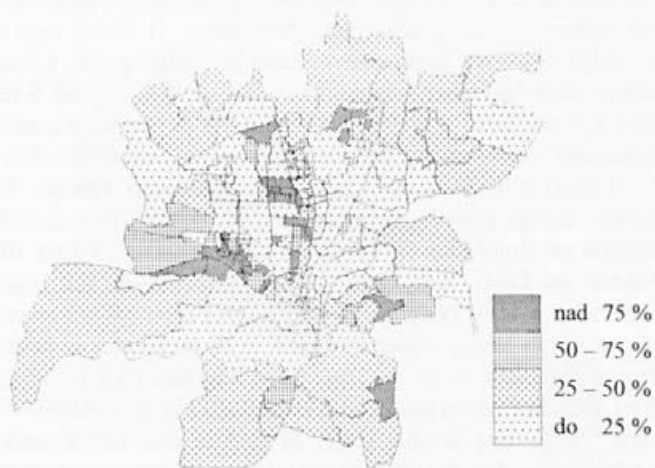

Karta 3: Stanovanja, zgrajena (ali obnovljena) v letih od 1919 do 1945.

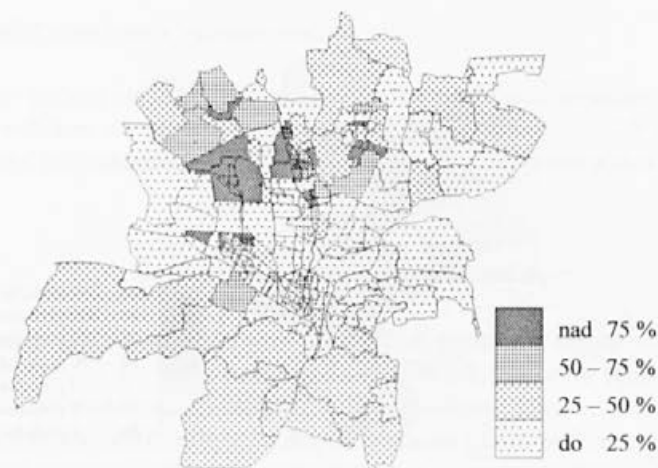

Karta 4: Stanovanja, zgrajena (ali obnovljena) po letu 1945.

Karta 4 prikazuje širjenje območij stanovanjske gradnje po letu 1945. Izstopajo četrti Otok (zahodni del), Dolgo polje, Lava, Ostrožno, Dečkovo naselje, Lava, Zgornja Hudinja, Podgorje in Zagrad. V prvem povojnem obdobju (karta 5) so bile zgrajene soseske Otok, Dečkovo naselje, deloma tudi Zgornja Hudinja, Dolgo polje, Podgorje, Aljažev hrib, Zagrad, Polule, Medlog, Trnovlje, Šmarjeta in Ostrožno. V najnovejšem času (karta 6) pa je bila gradnja najbolj intenzivna na območju Lave in Nove vasi, v nekoliko manjši meri pa tudi na območju Ostrožnega, Zgornje Hudinje, Zagrada in Polul.

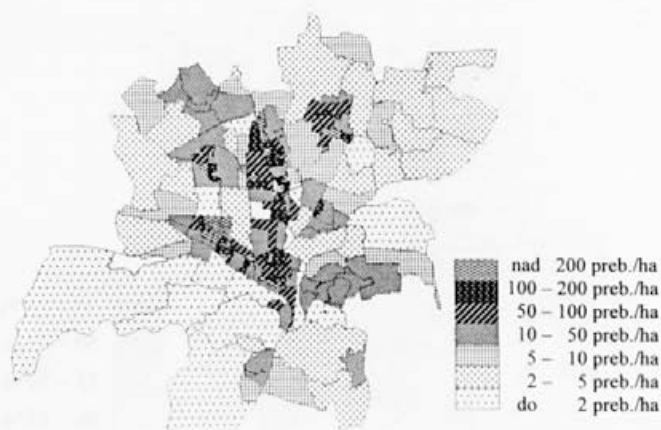

Karta 5: Stanovanja, zgrajena (ali obnovljena) v letih od 1946 do 1970.

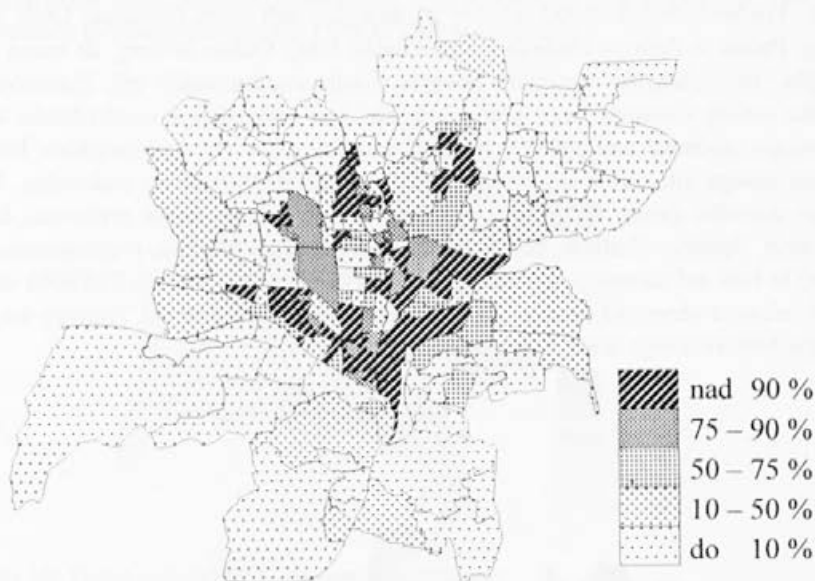
Karta 6: Stanovanja, zgrajena (ali obnovljena) po letu 1971.

Karta 7 prikazuje gostoto prebivalstva po popisnih okoliših. Iz karte so lepo razvidna območja zgostitve prebivalstva, ki se ujemajo s pretežno stanovanjskimi predeli. Po drugi strani izstopajo območja, ki so namenjena drugim dejavnostim, v prvi vrsti industriji in prometu. Območja največje gostote prebivalstva se iz mestnega središča, kjer dosegajo vrednosti med 50 do 200 prebivalcev na hektar (razen na vzhodnem robu ob železniški postaji in na jugu ob Savinji), širijo v tri smeri: proti zahodu med Ljubljansko cesto in Savinjo (Otok), proti severu preko Glazije in Dolgega polja do Dečkovega naselja in Nove vasi ter proti vzhodu (Aljažev hrib, Podgorje). Opazen je tudi pas z manjšo gostoto prebivalstva okoli mestnega središča, kjer so locirane javne zgradbe (šole, bolnišnice...). Poleg tega izstopajo še naslednja območja zgostitve prebivalstva: soseske Dolgo polje, Lava, Ostrožno, Zgornja Hudinja, stari del Gaberje ter deloma tudi Polule in Zagrad. S tem so zajete vse večje stanovanjske četrti v Celju. Dobro opazna je razlika v gostoti prebivalstva med soseskami večstanovanjskih hiš in soseskami enodružinskih, prostostoječih hiš. V "blokovskih soseskah" Otok, Lava, Dečkovo naselje, Nova vas in Zgornja Hudinja dosega gostota vrednosti med 50 do 200 in več prebivalcev na hektar. V naseljih enodružinskih hiš pa je gostota prebivalstva med 10 in 50 prebivalci na hektar (del četrti Otok, Dolgo polje, Ostrožno, del četrti Nova vas, del četrti Gaberje, Aljažev hrib, Podgorje in Polule). Na robu ožjega mestnega območja pa je pas obmestnih naselij z gostoto med 5 in 10 prebivalci na hektar (Medlog, Lopata, Dobrova, Šmarjeta pri Celju, Trnovlje in Zagrad). Ta pas obmestnih naselij je prekinjen na vzhodu (industrijska cona) in na jugu (veliki nakloni — Stari grad, Miklavžev hrib). Tako vsaj deloma velja, da gostota prebivalstva pada z oddaljenostjo od mestnega središča. Po drugi strani pa je značilna "zvezdna" razporeditev stanovanjskih četrti in vmesnih "klinov", namenjenih industriji (Dolgo polje, Gaberje) in rekreaciji (Golovec).

Karta 7: Gostota prebivalstva.

Območja z visokim deležem večstanovanjskih hiš so prikazana na karti 8. Poleg mestnega središča izstopajo še četrti Otok (zahodni del), Dolgo polje (del), Glazija, Gaberje, Lava (del), Nova vas (del) in Zgornja Hudinja (del). Večje stanovanjske četrti enodružinskih hiš pa so Ostrožno, Trnovlje, Aljažev hrib, Zagrad, Polule, starejši del četrti Otok in deli četrti Lava, Dolgo polje, Nova vas in Zgornja Hudinja. Na splošno velja, da delež večstanovanjskih hiš pada z oddaljenostjo od mestnega središča.

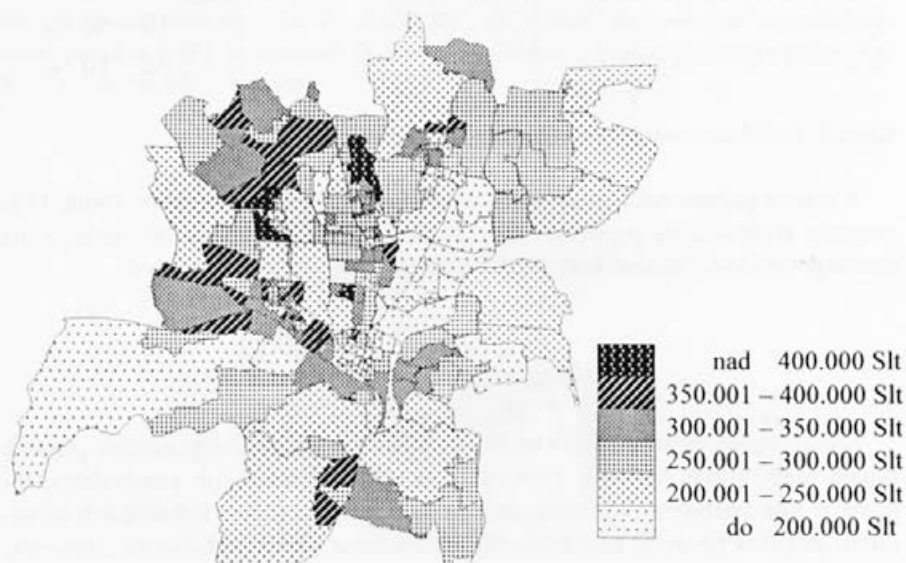
Karta 8: Delež stanovanj v večstanovanjskih hišah.

S tem so podane nekatere osnovne značilnosti morfološke strukture Celja, ki je omejena predvsem na prostorski razvoj stanovanjske gradnje v 20. stoletju, na razmerje med individualno in družbeno gradnjo ter gostoto prebivalstva.

Socialnogeografska struktura

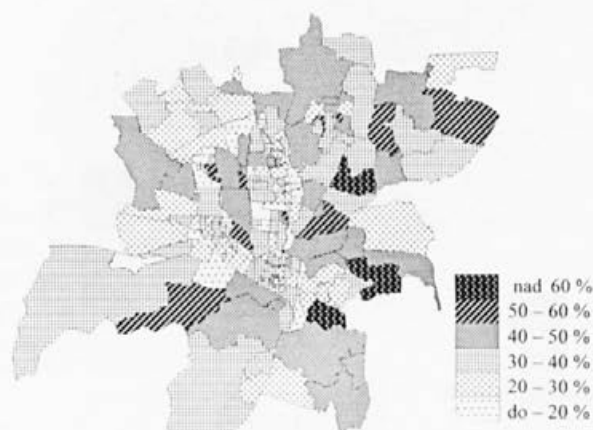
Socialnogeografska struktura temelji na analizi prostorske razporeditve izbranih skupin prebivalstva, kar kaže prostorsko socialno diferenciacijo prebivalstva. Izbrana je bila premoženjska (bruto dohodnina), poklicna (delež industrijskih in vodilnih delavcev ter delež nezaposlenih), izobrazbena (delež prebivalcev z osnovno šolo ali manj oziroma z višjo ali visoko šolo) in nacionalna struktura (delež neslovenskega prebivalstva) ter stanovanjski standard (stanovanjska površina na osebo).

Pri analizi socialne diferenciacije prebivalstva je bistven podatek višina dohodkov. Posredno dobimo informacijo o tem s podatki o odmerjeni bruto dohodnini (za leto 1992). Na karti 9 jasno izstopajo območja z nadpovprečno visoko bruto dohodnino na prebivalca (nad 300.000 tolarjev): večina četrti Otok, Dolgo polje, Medlog, Ostrožno, Polule in Aljažev hrib ter deli četrti Lava, Nova vas, Glazija, Dolgo polje, Zgornja Hudinja in Zagrad. Najvišje vrednosti (nad 400.000 tolarjev) dosegajo tisti deli četrti Lava, Nova vas in Glazija, kjer prevladujejo enodružinske hiše. Vrednosti nad 350.000 tolarjev pa dosegajo deli četrti Ostrožno, Otok, Medlog, Polule in Zgornja Hudinja (enodružinske hiše). Očitno je torej, da imajo najboljšo "premoženjsko" strukturo novejša naselja enodružinskih hiš. Zanimive so velike razlike v soseski Lava: popisni okoliši, kjer prevladujejo enodružinske hiše, dosegajo vrednosti nad 400.000 tolarjev, osrednji del z večstanovanjskimi hišami pa ne dosega niti vrednosti 200.000 tolarjev bruto dohodnine na prebivalca. Najnižje dohodke (bruto dohodnina do 200.000 tolarjev) pa imajo prebivalci četrti Gaberje, Spodnja Hudinja, deli četrti Lava in Zgornja Hudinja (večstanovanjske hiše) in tudi del mestnega središča. Nizko dohodnino (200.000 do 250.000) imajo tudi nekatera obmestna naselja: Babno, Šmarjeta, Podgorje in del Trnovelj ter območje Miklavževega hriba, Starega gradu in Lisc.

Karta 9: Bruto dohodnina na prebivalca.

Iz karte 10 je razvidno, da je delež industrijskih delavcev visok (nad 40 %) v delih mesta s slabšo premoženjsko sestavo: Gaberje, Podgorje, Trnovlje, Šmarjeta, Babno, Miklavžev hrib in Stari grad ter deli mestnega središča in četrti Lava ter Zgornja Hudinja. Delež vodilnih delavcev (karta 11) kaže prav nasprotno sliko. Visok delež (nad 5 %) imajo četrti Otok, Medlog, Ostrožno, Aljažev hrib in Polule. Visok delež vodilnih delavcev in podpovprečno visoki dohodki pa so značilnost Trnovelj in dela Glazije ter mestnega središča in s tem izstopajo od pričakovanj. Izrazito nizek delež vodilnih delavcev (do 3 %) je značilen za dele Gaberja, mestnega središča in blokofske soseske Lava in Zgornja Hudinja.

Karta 10: Delež industrijskih in podobnih delavcev.

Karta 11: Delež vodilnih delavcev.

Delež nezaposlenih (karta 12) je nadpovprečno visok predvsem v vzhodnem delu mesta (Gaberje — visok delež industrijskih delavcev z nizko izobrazbo) in v delu mestnega središča, ki ima tudi sicer slabšo socialno strukturo (predel med Trgom V. Kongresa in Vodnikovo ulico).

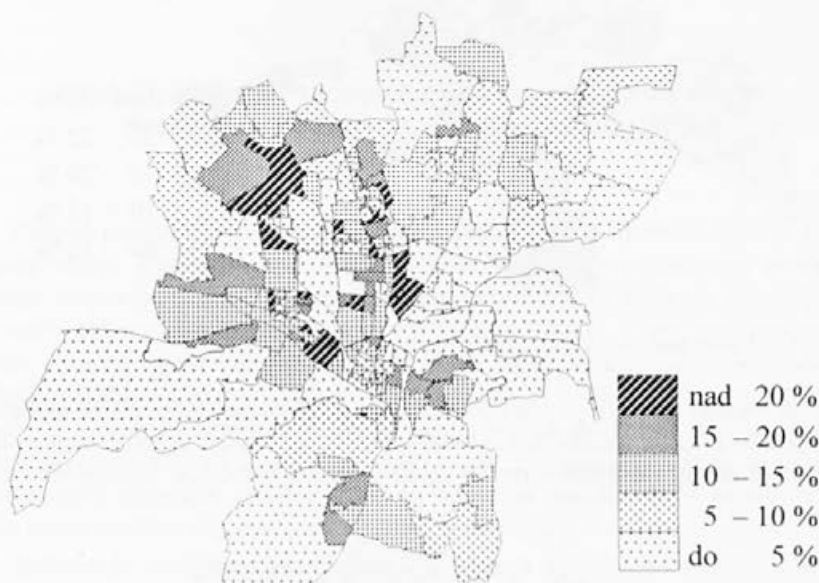

Karta 12: Delež nezaposlenih.

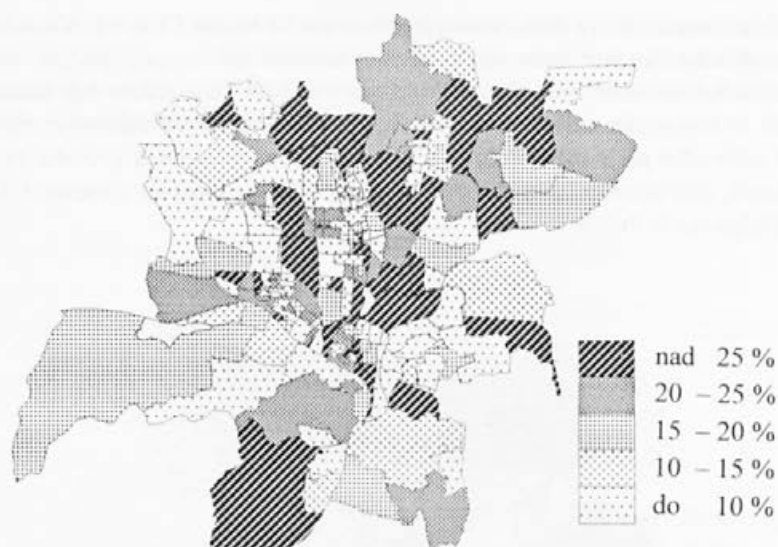
Karta 13: Delež prebivalcev s končano osnovno šolo ali manj.

Izobrazbena struktura prebivalstva je prikazana na kartah 13 in 14. Visok delež prebivalstva z nižjo izobrazbo ima predvsem vzhodni del mesta (Gaberje, Trnovlje), južno hribovito obrobje (Lisce, Miklavžev hrib in Stari grad), deli mestnega središča in blokovske soseske Lava ter Zgornja Hudinja. Prebivalstvo z višjo ali visoko izobrazbo pa je osredotočeno v starejšem delu četrti Otok ("vilska četrt"), Ostrožnem, delu soseske Lava in Nova vas (enodružinske hiše) ter v četrtih Aljažev Hrib, Dolga vas in Polule.

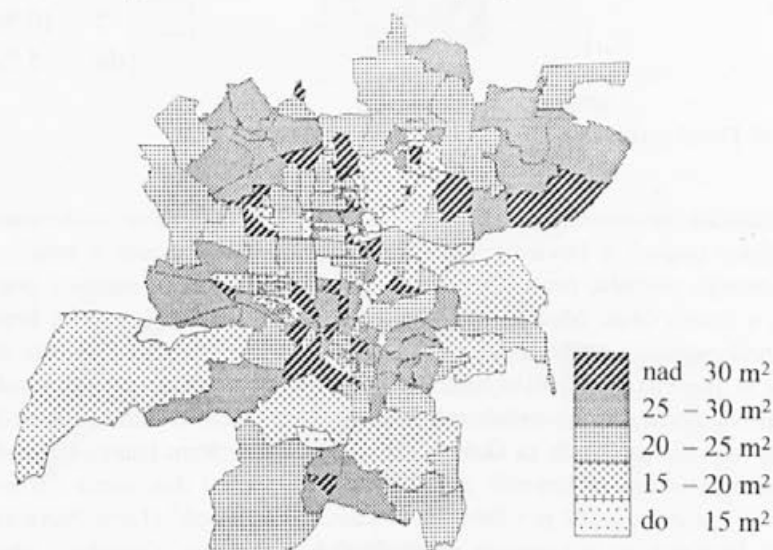
Karta 14: Delež prebivalcev z višjo ali visoko izobrazbo.

Nacionalno strukturo Celja prikazuje karta 15. Visok delež neslovenskega prebivalstva (največ je Hrvatov, Srbov, Muslimanov in Albancev) je značilen za dele mestnega središča, četrti Gaberje, Trnovlje in Šmarjeta in nekatere popisne okoliše v četrtih Otok, Medlog, Golovec in Polule. O kakšni izrazitejši koncentraciji neslovenskega prebivalstva ne bi mogli govoriti (deloma izstopata četrti Gaberje in Trnovlje). Sklepali bi lahko, da se na splošno visok delež neslovenskega prebivalstva ujema z manj privlačnimi stanovanjskimi predeli v bližini industrijskih območij (to velja predvsem za Gaberje), z mestnim središčem (starejše zgradbe s slabšimi bivanjskimi razmerami) in nekaterimi obrobni deli mesta (Trnovlje, Šmarjeta). Zanimivo je, da je v novejših "blokovskih soseskah" (Lava, Nova vas in Zgornja Hudinja) in v soseskah enodružinskih hiš (Lava, Ostrožno, Zgornja Hudinja, Aljažev hrib, Polule) delež neslovenskega prebivalstva zelo nizek.

Karta 15: Delež neslovenskega prebivalstva.

Stanovanjski standard je prikazan na karti 16. Stanovanjska površina na osebo prav gotovo ni edini kazalec kakovostne bivanjskega okolja, je pa statistično dosegljivo in dovolj ilustrativno merilo stanovanjskega standarda. Visoke vrednosti

Karta 16: Stanovanjska površina na osebo.

(nad 25 m²) dosega v starejših (Otok, Glazija, Aljažev hrib) in novejših soseskah enostanovanjskih hiš (Medlog, Lava, Ostrožno, Nova vas, Trnovlje in Polule) ter tudi v nekaterih popisnih okoliših mestnega središča (kar pa je posledica staranja in izseljevanja mladega prebivalstva iz velikih družinskih stanovanj). Tako se nadpovprečna stanovanjska površina na osebo ujema z višjo socialno strukturo. Izrazito nizke vrednosti (do 20 ali celo do 15 m² na osebo) so opazne v soseskah večstanovanjskih hiš Otok, Lava, Nova vas in Zgornja Hudinja.

Ekološka členitev urbanega območja glede na stopnjo degradacije okolja in njen vpliv na socialno strukturo prebivalstva

Celje je prav gotovo med najbolj onesnaženimi mesti v Sloveniji, zato je degradacija okolja pomembno merilo privlačnosti oziroma neprivlačnosti bivalnega okolja. Največji onesnaževalci okolja (predvsem zraka) so v starem industrijskem območju vzhodno od Mariborske ceste (Cinkarna, EMO). V tem poglavju so povzete nekatere ugotovitve raziskave dr. Metke Špes "Pokrajinski učinki onesnaževanja okolja v Celju in okolici". Zanimala nas je predvsem členitev mesta na območja z različno stopnjo degradacije okolja in njen morebitni vpliv na socialno strukturo prebivalstva v posameznih delih mesta. Predpostavljali smo, da je v bolj degradiranih območjih socialna struktura slabša, in obratno, da je za bolj "čiste" dele mesta značilna višja socialna struktura prebivalstva.

Avtorica je imisijsko območje Celja, ki obsega vzhodni del Celjske kotline z obrobjem, razdelila na štiri stopnje degradacije okolja. Te stopnje so določene z degradacijskimi koeficienti, ki jih je izračunala na podlagi povprečne letne imisije SO₂, najvišje koncentracije SO₂ in obolenja gozdov.

Območje z najmočnejše degradiranim okoljem obsega staro mestno jedro, del soseske Otok (do Čopove in Dečkove ulice), Gaberje, Aljažev hrib, Podgorje in južno obrobje kotline (Špes, 1985, stran 112). Primerjava s socialno strukturo prebivalstva pokaže, da ima večina stanovanjskih predelov v tako omejenem območju slabo socialno strukturo (Gaberje, deli mestnega središča in soseske Otok, Podgorje). To pa ne velja za starejši del soseske Otok in Aljažev hrib, ki imata visoko socialno strukturo. Gre za starejši četrti enodružinskih hiš z vrtovi ("vile"), ki so bile večinoma zgrajene med obema vojnoma, ko to območje še ni bilo onesnaženo do te mere. Tako sta bili v povojnem obdobju z razvojem industrije ti dve "boljši" četrti degradirani in se je bivalno okolje poslabšalo, kar se deloma že pozna tudi pri socialni strukturi prebivalstva (najvišjo socialno strukturo imajo danes namreč soseske v zahodnem delu mesta).

Karta 17: Območja z nižjo socialno strukturo.

Območja s srednje degradiranim okoljem praviloma obroblyajo močnejše degradirana. Srednje degradirano okolje je v mestnih delih Dolgo polje in Spodnja Hudinja in proti vzhodu do Slanc. (Špes, 1985, stran 112). Za to območje bi lahko rekli, da ima precej heterogeno socialno strukturo — višjo v delu četrti Dolgo polje in nižjo v Spodnji Hudinji, ki leži tik ob industrijski coni.

Karta 18: Območja s povprečno socialno strukturo.

Malo degradirano območje je na severni in severozahodni strani mesta že na robu novih mestnih delov Nova vas, Lava in na vzhodni strani pri Bukovžlaku (Špes, 1985, stran 112). V tem pasu ležijo novejšje stanovanjske soseske Lava, Ostrožno, Dečkovo naselje, Nova vas in Zgornja Hudinja ter tudi Polule in Zagrad. Nova industrijska cona Dolgo polje med Dečkovo ulico in obvoznico s svojo "čisto" industrijo bistveno ne onesnažuje okolja. Očitno je, da je nižja stopnja degradacije okolja postala v novejšem obdobju pomemben dejavnik izbire lokacij novih stanovanjskih sosesk, ki so vse nastale v najmanj onesnaženem delu Celja. Socialna struktura teh sosesk je zelo heterogena — v večstanovanjskih hišah večinoma nizka, v enodružinskih hišah pa visoka oziroma zelo visoka.

Območje z najnižjimi degradacijskimi koeficienti je severno od Škofje vasi, na Ostrožnem, jugozahodno od Anskega vrha in Lisc (Špes, 1985, stran 112) ter je tako že zunaj ožjega urbanega območja Celja, ki je predmet te raziskave.

Ugotovimo lahko, da stopnja degradacije okolja v veliki meri vpliva na privlačnost posameznih delov mesta in s tem na socialno strukturo. Tako so stanovanjska območja z visoko socialno strukturo v zahodnem in severozahodnem delu mesta (Medlog, Lava, Ostrožno, Nova vas) ter južno od Miklavževega gradu in Starega gradu (Polule, Zagrad), kjer je stopnja degradacije okolja nizka. Izjema so starejše "vilske" četrti blizu mestnega središča (Otok, Aljažev hrib). Najslabšo socialno strukturo in hkrati tudi najbolj degradirano okolje pa ima vzhodni, industrijski del Celja Gaberje.

Karta 19: Območja z višjo socialno strukturo.

Sklep

Za konec socialnogeografske analize podajam oris posameznih delov mesta glede na socialno strukturo njihovega prebivalstva. V oris bodo vključeni tudi nekatre prvine morfološke strukture (predvsem starost stanovanj in razmerje med večstanovanjskimi in enodružinskimi hišami).

Kot posebno enoto velja prav gotovo obravnavati mestno središče. Tu se stanovanja umikajo drugim, zlasti storitvenim dejavnostim. V celoti gre za območje z nižjo socialno strukturo. Toda podrobnejša analiza pokaže veliko heterogenost obravnavanega območja. "Boljšo" socialno strukturo imajo robna območja, ki so že zunaj obsega srednjeveškega mesta in kjer prevladujejo meščanske večstanovanjske hiše iz medvojne dobe. Te nudijo boljše bivalne možnosti kot stanovanja v osrednjem delu, kjer prevladujejo baročne in klasicistične zgradbe iz 18. in 19. stoletja. To velja predvsem za območje med Vodnikovo, Gregorčičevo in Stanetovo ulico ter za predel med hotelom Evropa in Razvojnim centrom. Najslabšo socialno strukturo po vseh obravnavanih merilih pa ima osrednji del mestnega središča med Vodnikovo, Stanetovo in Zidanškovo ulico ter Trgom Svobode (slaba premoženjska, izobrazbena in poklicna struktura ter visok delež nezaposlenih). Značilen je tudi nadpovprečen delež starega prebivalstva.

Kot naslednjo skupino bi lahko izločili soseske enodružinskih hiš iz medvojne dobe, ki so bile zgrajene ob samem mestnem središču: Otok (med Jurčičevo, Trubarjevo in Prežihovo ulico), Glazija (Jenkova in Oblakova ulica) in Aljažev hrib. Značilna je visoka socialna struktura (nadpovprečno visoki dohodki, visok delež prebivalcev z višjo ali visoko izobrazbo, visok delež vodilnih delavcev in nizek delež industrijskih delavcev...). Opazen je tudi visok delež starega prebivalstva.

Pred prvo svetovno vojno je bilo v mesto vključeno tudi naselje Gaberje, ki je postalo industrijsko in delavsko predmestje Celja. Večina površin je namenjena industriji, stanovanjska območja so izrazitejša le ob Mariborski cesti. Še danes je Gaberje del Celja z najslabšo socialno strukturo, ki jo označujejo nizki dohodki prebivalcev (v povprečju med 50 in 75 % slovenskega povprečja), slaba izobrazbena struktura (delež prebivalcev s končano osnovno šolo ali manj presega 50 %), visok delež nezaposlenih (nad 15 %), visok delež industrijskih delavcev (40–60 %). Značilen je tudi visok delež neslovenskega prebivalstva (nad 25 %). Stavbni fond je star (nad 75 % stanovanj je bilo zgrajenih do leta 1945), stanovanjska površina na osebo pa je majhna (okoli 15 m²). Poudariti pa je treba tudi izredno slabe ekološke razmere, kar je posledica bližine Cinkarne in drugih industrijskih obratov. Gre torej za zelo problematično, socialno in ekološko depresivno območje.

Po vojni so na eni strani gradili večstanovanjske soseske, nekoliko pozneje, predvsem po letu 1960, pa se je razmahnila tudi individualna gradnja enodružinskih hiš. Mesto je ob svoji prostorski rasti vključevalo v urbano tkivo nekdanje pretežno

ruralna naselja. Tudi glede na morfološke in socialne elemente lahko ločimo tri tipe novejših stanovanjskih četrti: soseske večstanovanjskih hiš, soseske enodružinskih hiš in pa obmestna naselja enodružinskih hiš.

Za Celje je značilno, da večino sosesk sestavljajo tako večstanovanjske (bloki in stolpnice) kot enodružinske hiše. Kljub temu da prostorsko nista ločeni, imata ti dve morfološki obliki zelo različno socialno strukturo. Značilni primeri so soseske Otok, Medlog, Lava, Dečkovo naselje, Nova vas in Zgornja Hudinja. V vseh naštetih soseskah sta vzporedno potekali tako družbena gradnja blokov in stolpnice kot individualna gradnja enodružinskih hiš. Za popisne okoliše, kjer prevladujejo večstanovanjske zgradbe, je značilna nizka socialna struktura. Tako bruto dohodnina na prebivalca ne presega 250.000 tolarjev (pod slovenskim povprečjem), delež visoko izobraženih je nizek (do 10 %), visok pa je delež industrijskih delavcev in nezaposlenih. Nadpovprečen je tudi delež neslovenskega prebivalstva, stanovanjska površina na osebo pa ne presega 20 m². Slaba socialna struktura je še posebno izrazita v večstanovanjskih zgradbah v soseski Lava in Zgornja Hudinja, v precej manjši meri pa v soseskah Nova vas in Dečkovo naselje. Po drugi strani pa je v istih soseskah, v popisnih okoliših, kjer prevladujejo enodružinske hiše, socialna struktura popolnoma drugačna. Dohodki prebivalcev so visoki (bruto dohodnina na prebivalca v Lavi in Novi vasi presega 400.000 tolarjev, drugod pa se giblje med 300.000 in 400.000 tolarjev), izobrazbena struktura je dobra (delež prebivalcev z višjo ali visoko šolo presega 15 %, ponekod pa celo 20 %), visok je tudi delež vodilnih delavcev, malo pa je industrijskih delavcev (do 20 %, ponekod 20–30 %), nezaposlenih (do 5 %) in neslovenskega prebivalstva. Zanimivo je, da ima "najboljšo" socialno strukturo "enodružinski" del soseske Lava, med "najslabšimi" pa je "blokovski" del Lave!

Zelo visoko socialno strukturo imata tudi naselji enodružinskih hiš Ostrožno in Polule. Za ti dve naselji veljajo v prejšnjem odstavku našete značilnosti naselij enodružinskih hiš. Zanimivo je, da ima nekoliko slabšo socialno strukturo osrednji, starejši del Polul, ima pa višji delež starega prebivalstva.

Za obmestna naselja, to se pravi za bivša ruralna naselja, ki so bila v urbano območje Celja vključena ob prostorski širitvi mesta, pa sta značilna popolna prevlada enodružinskih hiš in povprečna, ponekod tudi podpovprečna socialna struktura. To velja za naselja Lopata, Šmarjeta, Trnovlje, Podgorje, Zagrad, Miklavžev hrib, Stari grad in Lisc. Med posameznimi obmestnimi naselji pa obstajajo občutne razlike. Tako ima Zagrad precej boljšo socialno strukturo od sosednjega Starega gradu, Miklavževega hriba in Lisc.

Poskus kompleksne klasifikacije popisnih okolišev na tista z nizko, povprečno in visoko socialno strukturo prikazujejo karte 17, 18 in 19.

Območja z nižjo socialno strukturo obsegajo precej različne mestne predele. Tako vključujejo staro industrijsko predmestje Gaberje, manjši del mestnega središča, dele novih blokovskih sosesk Lava in Nova Hudinja ter nekatera obmestna naselja (Šmarjeta, Miklavžev hrib, Stari grad in Podgorje). Ugotovimo lahko, da je

morfološka zgradba območij z nižjo socialno strukturo precej heterogena. Na drugi strani pa območja z višjo socialno strukturo obsegajo izključno četrti enodružinskih hiš. Od teh sta dve starejši, nastali v medvojnem obdobju (Otok in Aljažev hrib), ostale pa novejšje, zgrajena po letu 1960 (Medlog, Ostrožno, Polule, Zagrad in deli sosesk Nova vas, Glazija, Dolgo polje in Nova Hudinja).

Raziskavo o socialno-geografski strukturi Celja lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je v ožjem urbanem območju mesta prišlo do prostorske socialne diferenciacije prebivalstva. Ne gre sicer za razmere, ki so značilne za anglosaške dežele, toda primerjava z mesti podobne velikosti v srednjeevropskih državah, ki pa so imele ves povojni čas drugačno, kapitalistično družbeno ureditev, verjetno ne bi pokazala bistvenih razlik. Ugotovimo lahko močno povezanost morfološke in socialno-geografske zgradbe. Tako imajo popisni okoliši, kjer prevladujejo enodružinske hiše z vrtovi bistveno boljšo socialno strukturo kot popisni okoliši s prevlado večstanovanjskih hiš. Nadalje je opazna slaba socialna struktura stanovanjskih območij v bližini industrijskih con z "umazano" industrijo. Očitno je torej, da slabe ekološke razmere (predvsem onesnaženost zraka in smrad ter hrup) vplivajo na socialno strukturo prebivalstva. Nasprotno pa bližina "čiste" industrije ne vpliva bistveno na socialno strukturo prebivalstva. Po drugi strani pa je značilna prostorska prepletenost območij z višjo in nižjo socialno strukturo. Tako imamo v isti soseski v neposredni bližini soseske z visoko in nizko socialno strukturo. O izraziti prostorski socialni diferenciaciji oziroma prostorski ločitvi četrti z visoko in nizko socialno strukturo torej ne moremo govoriti. Verjetno je to tudi posledica "velikosti" (oziroma "majhnosti") obravnavanega mesta. Postavimo lahko hipotezo, da bi bila v večjem mestu (npr. V Ljubljani) ugotovljena izrazitejša prostorska socialna diferenciacija prebivalstva.

Treba je opozoriti, da so vse analize narejene s podatki iz leta 1991 (razen bruto dohodnina na prebivalca iz leta 1992). Ker se je socialno razslojevanje prebivalstva po tem letu močno povečalo, je v prihodnje pričakovati tudi večje prostorske učinke tega procesa. Do prave "getoizacije" pa že zaradi majhnosti mest v Sloveniji verjetno ne bo prišlo.

Povzetek

Raziskava o morfološki in socialno-geografski zgradbi mesta Celje temelji na izdelavi in analizi kart, ki prikazujejo strukturo stanovanj in prebivalstva po popisnih okoliših. Izbrani so bili tisti vidiki strukture stanovanj in prebivalstva, ki po avtorjevem mnenju najbolj celovito ilustrirajo morfološko strukturo in socialno zgradbo mestnega prebivalstva. Cilj raziskave je poiskati in omejiti homogena socialno-geografska območja in določiti osnovne značilnosti njihove prostorske razporeditve.

Izdelane so bile naslednje karte:

- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) do leta 1918
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) v letih od 1919 do 1945
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) po letu 1945
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) v letih od 1946 do 1970
- Delež stanovanj, zgrajenih (ali obnovljenih) po letu 1971
- Gostota prebivalstva
- Delež stanovanj v večstanovanjskih hišah
- Bruto dohodnina na prebivalca
- Delež industrijskih in podobnih delavcev
- Delež vodilnih delavcev
- Delež nezaposlenih
- Delež prebivalcev brez izobrazbe, s nedokončano osnovno šolo in končano osnovno šolo
- Delež prebivalcev z višjo ali visoko izobrazbo
- Delež neslovenskega prebivalstva
- Stanovanjska površina na osebo

Podatki, ki so bili potrebni za izdelavo kart, so vzeti iz popisa prebivalstva iz leta 1991.

Karte 2 do 6 prikazujejo prostorski razvoj in širjenje mesta v 20. stoletju. Karta 7 prikazuje gostoto prebivalstva po popisnih okoliših. Lepo so vidna območja zgostitve prebivalstva, ki se iz mestnega središča v obliki krakov širijo na sever in na zahod. Gostota prebivalstva je v soseskah večstanovanjskih hiš okoli 200 prebivalcev na hektar, v naseljih enodružinskih hiš od 10 do 50 prebivalcev na hektar in v obmesnih naseljih od 5 do 10 prebivalcev na hektar. Visok delež večstanovanjskih hiš je značilen za mestno središče in za posamezne novejše "blokove" soseske (Otok, Lava, Dečkovo naselje, Nova vas in Zgornja Hudinja).

Socialno-geografska analiza temelji na kartah, ki prikazujejo premoženjsko, poklicno, izobrazbeno in nacionalno strukturo prebivalstva.

V raziskavo je bila vključena tudi ekološka členitev urbanega prostora na glede na stopnjo degradacije okolja in njen vpliv na socialno strukturo prebivalstva.

Rezultati analize nam omogočajo členitev mesta na več socialno-geografskih območij in opis njihovih osnovnih značilnosti.

Kot posebno enoto smo izločili mestno središče. V glavnem gre za območje z nižjo socialno strukturo prebivalstva, podrobnejša analiza pa pokaže veliko heterogenost tega dela mesta. Boljšo socialno strukturo imajo robni deli mestnega središča, ki so bili zgrajeni v prvi polovici 20. stoletja.

Naslednja skupina so soseske enodružinskih hiš iz medvojnega obdobja, ki so nastale ob mestnem središču (Otok, Aljažev hrib). Značilna je visoka socialna struktura.

Zelo slabo socialno strukturo pa ima staro industrijsko predmestje Gaberje. Značilna je slaba premoženjska in izobrazbene struktura, visok delež industrijskih delavcev in neslovenskega prebivalstva in močno degradirano okolje.

Novejše mestne predele smo razdelili v tri skupine: soseske večstanovanjskih hiš, soseske enodružinskih hiš in obmestna naselja enodružinskih hiš. Za Celje je značilno, da večino sosesk sestavljajo tako enodružinske hiše kot večstanovanjske zgradbe. Kljub temu da prostorsko nista ločeni, imata ti dve morfološki obliki zelo različno socialno strukturo. Za popisne okliše s prevlado večstanovanjskih hiš je značilna nizka socialna struktura (bruto dohodnina na prebivalca ne presega 250.000 tolarjev, slaba izobrazbena struktura, nadpovprečen delež neslovenskega prebivalstva in slab stanovanjski standard). Nasprotno pa je za območja enodružinskih hiš značilna visoka socialna struktura. Za obmestna naselja, to se pravi za bivša ruralna naselja, ki so bila v urbano območje Celja vključena ob prostorski širitvi mesta, je značilna popolna prevlada enodružinskih hiš in povprečna, ponekod tudi podpovprečna socialna struktura. To se kaže predvsem v slabši izobrazbeni in premoženjski strukturi.

Sklenemo lahko, da je v Celju prišlo do opazne socialne diferenciacije prebivalstva, ne moremo pa govoriti o prostorski segregaciji posameznih socialnih skupin.

Summary

The investigation of morphological and socio-geographic structure of Celje town is based on the elaboration and analysis of charts presenting structure of housing and population upon census districts. Those aspects of structures of housing and population were chosen which, upon the author's opinion, most completely illustrate morphological structure and social structure of urban population. The aim of the investigation is to find and delineate homogenous socio-geographic areas and to specify basic characteristics of their spatial arrangement.

The following charts were made:

- The share of housing built (or renewed) until 1918;
- The share of housing built (or renewed) between 1919 and 1945;
- The share of housing built (or renewed) after 1945;
- The share of housing built (or renewed) between 1946 and 1970;
- The share of housing built (or renewed) after 1971;
- Population density
- The share of housing in multistorey houses;
- Yearly gross income per capita
- The share of workers in industry and related activities;
- The share of managing workers;
- The share of the unemployed;

- The shares of population without education, incomplete elementary school, and complete elementary school;
- The share of population with higher or university education;
- The share of non-Slovenian population;
- Housing area per capita.

The data needed for making charts were taken from the 1991 census.

Charts 2 to 6 present spatial development and spreading of the town in the 20th century. Chart 7 shows population density per individual census districts. The areas of greater population density are well discernible, extending arm-like northward and westward from the town core. Population density in the blocks of multistorey houses amounts to about 200 residents per one hectare, while in the districts of single houses it is 10–50 residents/ha, and in periurban settlements, 5–10 residents/ha. A great number of multistorey houses is typical of the center of the town and some multistorey-house districts of recent date (Otok, Lava, Dečkovo naselje, Nova vas, and Zgornja Hudinja).

Socio-geographic analysis is based on charts showing the material, vocational, educational, and national structures of the population. The investigation also included ecological division of urban space, irrespective of the degree of environmental degradation and its impact on social structure of the population.

Through the results of the analysis we were able to divide the town into several socio-geographic districts and describe their basic characteristics.

The town center was dealt with as a separate unit. It is mainly the area of lower social structure of population, while a detailed analysis showed great heterogeneity of this part of the town. More favourable social structure is found in the fringes of town center which were built in the first half of the 20th century.

Next comes the group of single-house districts from the inter-war period which were built by the town center (Otok, Aljažev hrib). Favourable social structure is typical of this part.

Very unfavourable social structure can be found in the old industrial suburb called Gaberje. Poor material and educational structure is typical here, as well as great percentage of industrial workers and non-Slovenian population, together with the heavy environmental degradation.

More recent town quarters were divided into three groups: multistorey-house districts, single-house districts and periurban settlements of single houses. It is typical of Celje that the majority of districts consist so of single houses as of multistorey houses. Although they are not spatially separated, these two morphological forms have very diverse social structures. Typical of census districts with prevailing multistorey houses is low social structure (yearly gross income per capita does not exceed 250.000 SIT, poor educational structure, above-average percentage of non-Slovenian population, and low standard of housing). In contrast, the single-house districts are typical of high social structure. Periurban settlements, i.e. the former rural settlements which were included into the urban area of Celje during

the spatial spreading of the town, are typical of complete prevalence of single houses and average, in certain parts also below-average social structure. It is manifested, above all, in poorer educational and material structure.

It can be concluded that evident social differentiation of population took place in Celje, however, it cannot be characterized as spatial segregation of individual social groups.

Literatura:

- Curk, J., 1963: Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, Celjski zbornik, Celje.
- Ilešič, S., 1979: Pomen morfološko-fiziognomskega kriterija v današnji geografiji mest, *Geographica Slovenica* 10 — Urbana in industrijska geografija, Ljubljana.
- Sore, A., 1984: Stanovanja v celjski občini, Celjski zbornik, Celje.
- Stopar, A., 1981: Geneza celjskega mestnega jedra, Celjski zbornik 1977–1981, Celje.
- Špes, M., 1985: Pokrajinski učinki onesneževanja okolja v Celju in okolici, magistrska naloga, Ljubljana.
- Vresk, M., 1980: Osnove urbane geografije, Školska knjiga, Zagreb.
- Vrišer, I., 1984: Urbana geografija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.
- Zakonjšek, B., 1982: Obmestje Celja — urbanizacija, diplomska naloga, Ljubljana.